

Jan Bíba (ed.): *Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati's Democratic Theory*

Filosofický časopis, 72, 2024, Special Issue No. 1. 178 s.

„Naše figura je pro nás tak důležitá proto, že rysy, z nichž je složena, činí náš vzhled jedinečným, odlišným od ostatních,“ píše Nadia Urbinatiová v úvodu knihy *Znetvořená demokracie. Mínění, pravda a lid*.¹ Jedinečnou figuru má podle Urbinatiové, jejímuž dílu věnoval *Filosofický časopis* mimořádné číslo, i demokracie; disponuje rysy, díky nimž je rozpoznatelná a které ji odlišují od jiných systémů vládnutí. Autoři, kteří se svými příspěvky podíleli na výsledné podobě recenzované publikace, touto figurou trpělivě pootáčejí, a odkrývají tak její další úhly. Přestože se jedná o monotematické číslo, škála dílčích témat, jichž se skrývá kritický dialog s Urbinatiovou dotýkají, je poměrně pestrá, a jako celek tak publikace nabízí unikátní pohled na současný stav reprezentativní demokracie. Jednotlivé texty tematizují naléhavé výzvy, s nimiž se demokracie potýká, ať už na sebe berou podobu neliberální demokracie, populismu nebo estetizace či oligarchizace politiky. Zvláště cenná je navíc závěrečná stať samotné Urbinatiové, která se jejím prostřednictvím mohla vyjádřit k některým kritickým připomínkám.

Nyní se ovšem přesuneme k obsahu samotných textů. Kromě stať Nadii Urbinatiové nabízí číslo dvě recenzní eseje a dalších šest studií českých i zahraničních autorů. Nejprve přiblížím stať, jejichž autoři vyhodnotili formu, do níž Urbinatiová demokracii uzavírá, z různých důvodů jako příliš „těsnou“: konkrétně půjde o studii Michaela Råbera, v níž autor rozporuje příkrý pohled Urbinatiové na estetickou dimenzi politiky, a studii Milana Znoje, který polemizuje s jejím postojem ke konceptu „neliberální demokracie“. Do této kategorie spadá i recenzní esej, v níž Kateřina Labutta Kubíková naznačuje možné cesty k implementaci jedné polozapomenuté metody výběru reprezentantů, tj. losování, a rekonstruuje kritiku Urbinatiové zpochybňující slučitelnost losování s reprezentativní demokracií. Dále se zaměřím na studii Ondřeje Lánského a Jana Bíby, kteří v díle Urbinatiové podkřývají odvrácenou i světlou stranu demokratického proceduralismu. V závěru se zastavím u tématu populismu, jemuž Urbinatiová věnovala svou prozatím poslední anglicky psanou monografii *Me the People: How Populism Transforms Democracy*.² Na demokratický potenciál tohoto ambivalentně vnímaného fenoménu se v recenzní eseji zaměřil Kristián Těmín a ve svých studiích se mu věnovali i Giuseppe Ballacci a Pavel Barša. Zatímco Ballacci v teorii populismu Nadii Urbinatiové iden-

1 Urbinati, N., *Znetvořená demokracie. Mínění, pravda a lid*. Přel. J. Bíba. Praha, Nakladatelství Karolinum 2018, s. 11.

2 Urbinati, N., *Me the People: How Populism Transforms Democracy*. Cambridge, Harvard University Press 2019.

tifikuje nedostatečnou konceptualizaci rétoriky, Barša s poukazem na regionální odlišnosti navrhuje přístup ke konceptu populismu nuancovat nad rámec dualismu mezi demokracií a nedemokratickým populismem.

K příliš ostrým rysům demokratické figury

Demokratická figura má podle Urbinatiové diarchický tvar složený z formální sféry „vůle“, kterou mohou občané vyjádřit skrze procedury a instituce, a neformálního „mínění“ („opinion“), díky němuž jsou veškerá rozhodnutí neustále posuzována a otevřena revizi. Právě v neformální sféře mínění se podle ní aktuálně odehrávají podstatné změny, jež vedou k znetvoření demokratické figury. Jednou z těchto mutací demokracie je plebiscitární znetvoření. V posledních letech se plebiscitarismu v důsledku narůstajících socioekonomických nerovností dostává ze strany politických teoretiků čím dál více pozornosti. Stejně tak narůstá od dob rozmachu televizního vysílání a nyní i sociálních sítí zájem o roli obrazu, zraku a prožitku v politice. Jeffrey Green tyto dvě roviny snoubí v modelu „okulární demokracie“, jenž zdůrazňuje moc, kterou občanům v pozici plebejců propůjčuje jejich zrak.³

Na to, že Urbinatiová má tendenci ztotožňovat Greenův plebiscitarismus s politickou estetikou jako takovou, upozorňuje Michael Råber ve studii s názvem „The Aesthetic Dis-and Configuration of Democracy: On Nadia Urbinati’s Conception of Democratic Opinion and the Aesthetic Function of Democratic Politics“.⁴ Råber konstatuje, že Urbinatiová estetickou dimenzi vnímá jako apriori nedemokratickou, neboť ji pokládá vzhledem k implikacím okulárního modelu za něco, co staví občany do role pasivních diváků. I proto je její pojetí sféry „mínění“ omezeno na roli hlasu. Råber se naopak snaží doložit, že i estetická dimenze je od demokratické politiky neoddělitelná a může vést také k jejímu přetváření, nikoliv nutně jen ke znetvoření.

Na jiné limity demokratické teorie Nadii Urbinatiové, tentokrát ve vztahu k liberalismu, naráží ve své studii s názvem „How to Think about Liberal and Democratic Principles: Three Models of Illiberal Democracy“ Milan Znoj.⁵ Pro Urbinatiovou jde demokracie ruku v ruce s liberalismem, a z toho důvodů chápe pojem „neliberální demokracie“ jako oxymóron. Znoj však její pozici kontrastuje se dvěma dalšími přístupy, jimiž se političtí myslitelé, konkrétně Joseph Schumpeter a Carl Schmitt,

3 Green, J. E., *The Eyes of the People: Democracy in an Age of Spectatorship*. Oxford, Oxford University Press 2011.

4 Råber, M., The Aesthetic Dis-and Configuration of Democracy: On Nadia Urbinati’s Conception of Democratic Opinion and the Aesthetic Function of Democratic Politics. *Filosofický časopis*, 72, 2024, Special Issue No. 1: Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati’s Democratic Theory (ed. J. Bíba), s. 64–84.

5 Znoj, M., How to Think about Liberal and Democratic Principles: Three Models of Illiberal Democracy. *Filosofický časopis*, 72, 2024, Special Issue No. 1: Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati’s Democratic Theory (ed. J. Bíba), s. 13–29.

v minulosti snažili postihnout složitý vztah mezi demokracií a liberalismem. Oba přitom na tento vztah pohlíželi výrazně kritičtěji než Nadia Urbinatiová. Znoj tvrdí, že přesvědčení o soudržnosti demokracie s liberalismem, jímž se demokratická teorie Urbinatiové vyznačuje, by nemělo vést k odmítnutí konceptu neliberální demokracie per se. Odmítnutím konceptu neliberální demokracie se totiž připravujeme o schopnost vnímat její specifické projevy svědčící o celkovém úpadku demokracie.

Vzestup neliberální demokracie v posledních letech přispěl k všeobecnému přesvědčení o panující krizi demokracie. Pozice Urbinatiové v debatě o této krizi je poměrně specifická. Tvrdí totiž, že stav demokracie se nepodobá krizi v jejím původním slova smyslu, jenž v řečtině označoval zdravotní stav pacienta ocitajícího se na hraně života a smrti. Pro demokracii by to tudíž znamenalo, že se dnes rozhoduje o jejím přežití. To se ovšem podle Urbinatiové neděje, a proto navrhuje, abychom na fenomény, které mnoho autorů vnímá jako symptomy krize, nahlíželi po vzoru Bernarda Manina jako na metamorfózu demokracie.⁶

Ve výčtu projevů krize i transformace se tradičně objevuje klesající volební účast. Mnoho teoretiků tento vývoj přiměl uvažovat o tom, zda kromě nespokojenosti občanů z chabého výkonu volených reprezentantů netkví problém i ve volbách samých; někteří proto začali pátrat po proceduře, která by mohla volby buď doplnit, či zcela nahradit. Možnou alternativu našli v tzv. losování, jež bylo donedávna spojováno zejména s athénskou demokracií nebo republikami renesanční Itálie. V minulých dvou dekadách se však i občané Irska, Islandu a některých kanadských provincií stali svědky zrestaurování procedury losu, když byli jeho pomocí vybírání členové občanských shromáždění. Řada teoretiků i politiků (např. italské Hnutí pěti hvězd) začalo prosazovat širší využití losování i na parlamentní úrovni.

Kateřina Labutta Kubíková ve své recenzní esejí představuje obhajobu losování vedenou z pozic jak epistemické, tak deliberativní demokracie. Zatímco první z nich reprezentuje Hélène Landemore, která prostřednictvím koncepce „otevřené demokracie“ prosazuje losování jako alternativu volené reprezentace, představitelem druhé je James Fishkin, jenž se zasazuje o obohacení volené reprezentace tzv. deliberativními mini-publics, jejichž členové jsou vybírání losem. Labutta Kubíková tyto dva k losování vstřícné přístupy zasazuje do kontextu kritiky Nadii Urbinatiové, jež se vůči „obratu k losování“ vymezila společně Lucianem Vandellim v italsky psané monografii *La democrazia del sorteggio*.⁷ Čtenáři tímto způsobem Labutta Kubíková poskytuje nuancovaný pohled na tuto – pro řadu lidí stále obtížně představitelnou – metodu výběru reprezentantů a načrtává možnosti jejího využití v současnosti.

6 Manin, B., *Principy reprezentativní vlády*. Přel. A. Kudrnová. Praha, Nakladatelství Karolinum 2022; Urbinati, N., Reflections on the Meaning of the “Crisis of Democracy”. *Democratic Theory*, 3, 2016, No. 1., s. 6–31.

7 Urbinati, N. – Vandelli, L., *La democrazia del sorteggio*. Torino, Einaudi 2020.

K demokratickému proceduralismu

Nadia Urbinatiová proslula mimo jiné také jako přední teoretička demokratického proceduralismu. Proceduralismus má však v jejím pojetí daleko k minimalistickému proceduralismu známému od Josepha Schumpetera, který se ve své koncepci demokracie postavené na soutěživých volbách nikterak nezaobíral otázkou politické rovnosti. Identifikaci proceduralismu s minimalistickou koncepcí demokracie Urbinatiová odmítá. Hovoří o ní dokonce jako o „pasti schumpeterovského proceduralismu“, kvůli níž političtí teoretici usilují o „maximalističtější pojetí demokracie nedoceňují smysl procedur, neboť je nevnímají jako imanentní součást demokracie.“⁸ Urbinatiová naopak zdůrazňuje normativní hodnotu procedur při prosazování politické rovnosti, jež je zachována udržováním křehké rovnováhy uvnitř demokratické diarchie.

Ondřej Lánský si v textu s názvem „Transformations of Democracy and the Problem of Wealth: Some Remarks on Oligarchy and the Czech Case“⁹ klade otázku, zda i takto normativně pojatý proceduralismus dokáže zabránit oligarchizaci politiky, která politickou rovnost v důsledku podrývá. V rámci své studie Lánský i pomocí empirických dat dokládá dopady majetkových nerovností na politickou (ne)rovnost v České republice a polemizuje s přesvědčením, že řešení může spočívat v důkladnější aplikaci procedur. Přestože i Urbinatiová si je vědoma nebezpečí oligarchizace, tematizuje jej především ve vztahu k vlastnictví médií. Lánský proto navrhuje její pojetí demokratického proceduralismu doplnit o vhled, jenž zprostředkovává teorie oligarchie Jeffreyho Winterse.

Jak bylo naznačeno výše, procedury a instituce byly v minulých dekadách kritizovány také kvůli své neschopnosti zajistit občanům reprezentaci. Na reprezentativní demokracii začala řada lidí pohlížet s nedůvěrou, což část politických teoretiků vedlo ke zpochybňování už tak „nesnadné aliance“, řečeno slovy Hanny Pitkinové, mezi reprezentací a demokracií.¹⁰ Jak připomíná Jan Bíba v editoriale, Urbinatiová patří ke skupině politických teoretiků, kteří nepovažují reprezentativní demokracii za „z nouze cnost“, vynucenou velikostí moderních společností, nýbrž za jedinou myslitelnou, a především žádoucí podobu moderní demokracie. Náleží tedy k teoretikům tzv. obratu k reprezentaci, jež oproti participativním demokratům začali doceňovat význam reprezentace v demokracii, a dokonce hovořit o nemožnosti existence demokracie bez reprezentace.

8 Urbinati, N., Representative Constructivism's Conundrum. In: Disch, L. – Sande, M. – Urbinati, N. (eds.), *The Constructivist Turn in Political Representation*. Edinburgh, Edinburgh University Press 2019, s. 201.

9 Lánský, O., Transformations of Democracy and the Problem of Wealth: Some Remarks on Oligarchy and the Czech Case. *Filosofický časopis*, 72, 2024, Special Issue No. 1: Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati's Democratic Theory (ed. J. Bíba), s. 101-123.

10 Pitkin, H. F., Representation and Democracy: Uneasy Alliance. *Scandinavian Political Studies*, 27, 2004, No. 3, s. 335-342.

Zájem o reprezentaci vyvolaný tímto obratem vyústil v další, tzv. konstruktivistický, obrat v politické reprezentaci. Podle jeho proponentů nelze o reprezentaci uvažovat pouze v její mandátové podobě, v níž reprezentanti zastupují zájem reprezentovaných. Reprezentace v jejich očích funguje jako obousměrný proces, během něhož se ve vzájemné interakci utváří zájem a identita reprezentovaných i reprezentantů. Nahlížíme-li na reprezentaci tímto způsobem, volební procedura není nutně nezbytnou součástí reprezentativního procesu, a proto i někteří teoretici začali přemýšlet o možnostech ne-elektorální reprezentace.

Jan Bíba ve své studii „Powers of Will and Opinion: Nadia Urbinati and the Constructivist Turn“¹¹ rozvíjí vnitřní kritiku konstruktivistického obratu a naznačuje, že vyjmutí reprezentace z procedurálního rámce – a její přesun do neformální sféry mínění – sice na jedné straně otevírá politiku většímu počtu aktérů, na druhou stranu však znamená i ztrátu normativních kritérií. Ve snaze učinit reprezentaci demokratičtější tím tak někteří konstruktivisté, které v textu zastupují Michael Saward a Ernesto Laclau, současně otevírají dveře elitářství a manipulaci, neboť se vzdávají nástrojů, jež umožňují jejich rozpoznání a odlišení od demokratické reprezentace. Bíba proto zkoumá přínos konceptu demokratické diarchie, v němž procedury představují imantenní součást demokracie, pro toto slepé místo konstruktivistického obratu.

K ambivalenci populismu

Jak podotýká Giuseppe Ballacci, k tématu populismu „vzniklo během několika let rozsáhlé množství literatury a je čím dál obtížnější přijít s originálním argumentem“.¹² Navzdory této nelehké výchozí pozici věnovalo mimořádné číslo *Filosofického časopisu* populismu prostor na stránkách hned dvou studií a jedné recenzní eseje. Rozsah vyhrazený tématu populismu by se tedy mohl jevit jako nepoměrný k ostatním tématům diskutovaným v rámci recenzované publikace. Tato pozornost nicméně odpovídá zájmu, který už řadu let populismus obklopuje a jež mu ve svém díle vyhradila rovněž Nadia Urbinatiová. Všichni autoři ve svých textech navíc zaujímají unikátní úhel pohledu na tento – pro demokracii stále vysoce aktuální – fenomén.

V recenzní eseji představuje Kristián Témín čtyři vlivné přístupy ilustrující postoj autorů k ambivalentnímu vztahu mezi populismem a demokracií.¹³ Podle Urbinati-

11 Bíba, J., Powers of Will and Opinion: Nadia Urbinati and the Constructivist Turn. *Filosofický časopis*, 72, 2024, Special Issue No. 1: Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati's Democratic Theory (ed. J. Bíba), s. 30-47.

12 Ballacci, G., Nadia Urbinati on Populism, Representation, and Rhetoric: Some Critical Remarks. *Filosofický časopis*, 72, 2024, Special Issue No. 1: Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati's Democratic Theory (ed. J. Bíba), s. 51.

13 Témín, K., Different Approaches to Populism: Representation, Style, and the Future of Democracy. *Filosofický časopis*, 72, 2024, Special Issue No. 1: Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati's Democratic Theory (ed. J. Bíba), s. 124-138.

ové patří populismus k jedné z mutací reprezentativní demokracie; demokratickou diarchii znetvoří zevnitř tím, že populistický lídr začne usilovat o své zvolení, přičemž si nárokuje, že ztělesňuje a reprezentuje jak vůli, tak i mínění lidu. Urbinatiová si současně všímá paradoxní situace, v níž se populističtí lídři ocitají poté, co se stanou součástí institucí, jež byly dosud středem kritiky jejich antiestablishmentové rétoriky. Těmín kontrastuje pozici Urbinatiové s dalšími přístupy k populismu, konkrétně s koncepcí Jana-Wernera Müllera a diskurzivní teorií Chantal Mouffeové. Nakonec naznačuje cestu, jak s pomocí stylistického přístupu Benjamina Moffitta uchopit paradox, na nějž Urbinatiová upozorňuje, tak, aby tím současně nebyla zapuzena populistická reprezentace jako slepá ulička demokratického vývoje.

Giuseppe Ballacci naproti tomu oceňuje, že Urbinatiová svou teorii populismu zakotvila v širším normativním rámci demokratické diarchie a nepracuje s ním formalisticky jako s politickým stylem. Ve své studii s názvem „Nadia Urbinati on Populism, Representation, and Rhetoric: Some Critical Remarks“¹⁴ nicméně poukazuje na to, že role rétoriky – přestože ji Urbinatiová pokládá za klíčovou – zůstává v populismu ambivalentní, neboť rétorika samotná není v její teorii důsledně konceptualizována. To podle Ballacciho brání Urbinatiové přiznat rétorice jak její pozitivní význam, tak vnímat hrozby.

Normativní vymezení populismu a demokracie ve své studii s názvem „Beyond ‚Democracy vs. Populism‘: Urbinati’s Theory of Populism from a Central European Perspective“ naopak částečně rozporuje Pavel Barša.¹⁵ Barša naznačuje, že Urbinatiová nevyužívá prostor, který její teorie populismu skýtá, aby se oprostila od manichejského dualismu, jenž nepřipouští jemnější rozlišení mezi národně-konzervativním populismem a post-ideologickým hnutím stavícím na expertize a boji s korupcí, jejichž vzestup můžeme pozorovat v zemích středovýchodní Evropy.

Reprezentativní demokracie „v časech kolísajících jistot“

Obrazem Černý a červený čtverec Kazimir Malevič v roce 1915 radikálně proměnil pohled společnosti na to, jakou podobu na sebe může vzít reprezentace. Není tedy náhoda, že se tento obraz ocitl na obálce publikace, která vybízí k promyšlení toho, jak může být skrze reprezentaci v různých podobách i demokracie transformována či deformována. Mimořádné číslo *Filosofického časopisu* lze totiž číst dvěma způsoby. Čtenář si v první řadě dovede udělat poměrně ucelenou představu o díle jedné z nejpozoruhodnějších teoretiček současnosti, které už mnoho let inspiruje i vybízí k polemice o otázkách demokracie autory po celém světě.

14 Ballacci, G., Nadia Urbinati on Populism, Representation, and Rhetoric: Some Critical Remarks. *Filosofický časopis*, 72, 2024, Special Issue No. 1: Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati’s Democratic Theory (ed. J. Bíba), s. 48–63.

15 Barša, P., Beyond ‚Democracy vs. Populism‘: Urbinati’s Theory of Populism from a Central European Perspective. *Filosofický časopis*, 72, 2024, Special Issue No. 1: Democracy and Opinion: On Nadia Urbinati’s Democratic Theory (ed. J. Bíba), s. 85–100.

tě. Stejně tak inspirující, a současně k polemice provokující, jsou ale i jednotlivé stati tohoto čísla *Filosofického časopisu*. Publikace má tedy ještě druhou rovinu. Autoři v ní z různých úhlů pohledu nasvěčují řadu jevů a konceptů – reprezentaci, liberalismus, oligarchii, rétoriku, estetiku, populismus a inovace demokratických procedur v podobě losování –, jež jsou dnes ve vztahu k reprezentativní demokracii skloňovány. Díky tomuto pojetí a výběru textů podněcujících diskuzi o povaze reprezentativní demokracie představuje recenzovaná publikace vysoce hodnotný příspěvek na poli současné demokratické teorie.

Kristina Broučková

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

kristina.brouckova@ff.cuni.cz